

ЕДИН ЗА ВСИЧКИ, ВСИЧКИ СРЕЩУ ЕДИН: ПАРТИЙНОТО СЪБРАНИЕ В СЛАВЯНСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА СЛОВЕСНОСТ

PANAYOT KARAGYOZOV

Sofia University of St. Kliment Ohridski

One for All, All Against One: The Party Assembly in Slavic Literary Discourse. This essay presents a concise overview of the evolution of partisanship among Slavic peoples, highlighting the ideological transformations and adaptations of the musketeer motto *Un pour tous, tous pour un* (*One for all, all for one*) from Alexandre Dumas père's *The Three Musketeers*. The essay traces how this motto is refracted through the lens of party assemblies and the practices of comradely criticism and self-criticism as depicted in the literary traditions of several Slavic nations. The communist gatherings examined here reflect the party-centric nature of society from the end of the First World War until the close of the Cold War. The similarities among the literary portrayals of such assemblies arise from both typological convergence and cultural contact. The political system imposed by the Soviet Union clearly encouraged many Slavic writers either to reproduce Soviet models directly or to 'creatively' adapt them. The essay also investigates how communist ideology appropriated and secularised ecclesiastical structures and dogma, with party criticism and self-criticism often echoing – albeit in distorted form – Christian practices of confession and repentance.

Keywords: party, party assembly, criticism, self-criticism, confession, repentance

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2026.15.31-58>

Девизът *Un pour tous, tous pour un* от романа *Тримата мускетари* на Александър Дюма-баща лаконично изразява взаимопомощта и оптималните отношения между индивид и колектив. От своята поява през 1844 г. до днес слоганът става приложим както към малобройни групи, така и към многочислени организации. Настоящото есе възнамерява да направи кратък преглед на развитието на партийността при славяните и да покаже партийните модификации и мутации на мускетарския девиз с особен оглед на партийното събрание и другарската критика и самокритика, отразени в художествената словесност на няколко славянски народа.

ЗАРАЖДАНЕ И ТИПОВЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ

Класическите политически партии в Европа възникват в средата на XIX в. с цел да трансформират абсолютизма в конституционна монархия или република, да осигурят политическо представителство на различните обществени слоеве чрез участието им в избори за местно и държавно управление и в крайна сметка – колективно да защитят индивида на принципа *Всички за един*. Началното идеологическо делене на партиите на либерални и консервативни в повечето държави прераства в идеен плурализъм, в който участват организации с монархическа, републиканска, буржоазна и друга ориентация. *Манифестът на комунистическата партия* (1848) на Маркс и Енгелс и призивът *Пролетарии от всички страни, съединявайте се!* стимулират появата на работнически, социал-демократически, социалистически и комунистически партии, а партийното многообразие дооформят регистрираните към края на века земеделски политически сдружения.

Наложените в Съветска Русия (а след 1945 г. и в останалите славянски страни) и нацистка Германия еднопартийни диктатури обаче ликвидират политическия плурализъм. В този смисъл дву- и многопартийната политическа система в редица европейски страни разделя епохите на абсолютизма и тоталитаризма, които обслужват парадигмата *Всички за един* – било то императора, краля, царя или генералния партийен секретар.

Формирането на политически партии при славяните съвпада с последната фаза на тяхната борба за национален суверенитет. Парадоксално на пръв поглед около 1890 г. (в апогея на модернистичния индивидуализъм) в славянския социум се извършва трансформация и диференциация на възрожденския етноцентризъм в класово-партийен колективизъм.

Славяните, които дълго съжителстват в многонародности империи, късно изграждат гражданско общество, в което всички индивиди са равнопоставени. Бързото следосвобожденско социално разслояване и неукрепналостта на държавните институции не предоставят желаната лична сигурност и стимулират доскорошните имперски поданици да я потърсят отвъд държавата и църквата. Установените граждански права не са достатъчни и отделният славянин се нуждае от допълнителна принадлежност-закрила, каквато предлагат роящите се като пчели партии. В новоосвободените страни възрожденските разделителни линии – народност, език и верска принадлежност – бързо са заменени от партийните предпочитания и пристрастия.

Първите славянски политически партии (с подчертан народностен характер) се формират в пределите на Австро-Унгария, в която съжителстват чехи, словаци, поляци, хървати и словенци; същинската партийност в Русия (1905/6–1917) е закъсняла и кратка, а след възстановяването на държавната независимост на Сърбия и България двете балкански държави бързо изпреварват политическото развитие на тяхната поробителка (Османската империя) и на тяхната освободителка (Русия). Двете южнославянски монархии първи сред славяните приемат модерни конституции и формират собствени партийни системи.

ОТ ЕТНОЦЕНТРИЗЪМ КЪМ КЛАСОВО-ПАРТИЕН КОЛЕКТИВИЗЪМ

На прелома между XIX и XX век писателите усещат новите обществени тенденции и своевременно описват как сплотяващите възрожденски типове принадлежност отстъпват пред дезинтегриращата националния колектив партийност. Възникнали като малобройни елитарни сдружения, партиите бързо увеличават своя брой и членска маса, застават трайно във фокуса на обществения и литературния живот и дават основание явлението да бъде определено като *партоцентризъм*.

Поради това, че сърби и българи най-рано възстановяват политическия си суверенитет, първите творби, отразяващи новия обществен феномен – партията, се появяват в техните литератури.

В разказа *Кочо Кюскията* (1901) българският писател Михалаки Георгиев (1854–1916) колоритно описва смяната на турското етнорелигиозно потисничество с партийно:

Письците и ревовете от турските грозотии и патила до вчера се замениха днес с писъци и ревовете от българското зло! [...] Върху незасъхналата още кръв, която проляха вчера нашите освободители, ний днес проливаме собствената си кръв, за да възтържествува инатът, който съвременните политици заменят с думата ‘партия!’

Пусто чудо, пусти партии! [...] Не остана нито едно средство, което да не се употреби нито от едната, нито от другата противна страна само и само да се порази неприятелската партия. [...] една партия, която се надява да разиграва своите политически принципи върху ожулените вратове на българските данъкоплатци и да написва своите програми с кръвта на своите противници. (Georgiev 1961: 23)

Художествен архетип на буржоазния партоцентризъм става пиесата *Народен представител* (1885) на Бранислав Нушич (1864–1938), в която сръбският комедиограф представя как политическите партии прескачат (до скоро) непрестъпните дувари на сръбското

патриархално семейство, превръщат се в невидими домашни питомци и започват да го разединяват. В *Сцени от парламентарния живот в България* (1884) Стоян Михайловски (1856–1927) установява, че *царят на публичните борби е днешният политикан*, а в *Политически и философско-религиозни размишления* Михайловски представя мотивацията на обществените низини да участват в партийния живот така:

Всъщност партията, на която дава сърцето си и подкрепата си този политикан е Партията на корема. Той е гладен. Той е гол. И той си думя: моят род трябва да ме храни и да ме облича. Неговото верую е *дайте ми!* Неговата борба – прехрана или смърт. [...] При всяка промяна на управление новият властник приема посетители-пехливани, които му говорят така: *Бил съм се за тая партия!* (Mihaylovski 1999: 62)

Във фейлетона *Политически сватби* Нушич представя как партийността се материализира чрез създаването на обръчи от фирми и сдружения, чиито наименования: *либералска бакалница, радикалска касапница, прогресистки църкви и независими певчески дружества* сочат към партийните им собственици и организатори. Партийността, според Нушич, се афишира и финансира и чрез *партийни кръчми [...]*, в които всяка партия *точн за сметка на своите политически приятели лошо вино, боядисано с партиен цвят* (Nusic 1990: 629).

В *Бай Ганьо* (1895) Алеко Константинов (1863–1897) изобличава преплитането на журналистиката с партийността, а пагубните действия на множащите се партии подбуждат Иван Вазов (1850–1921) в разказа *Тъмен герой*, визирайки натрапчивото присъствие на множество партии и идеологии, риторично да попита: *Няма ли кой да основе партия на милосърдието?* (Vazov 1902: 123).

Придобилото нездравословни размери учредяване и разцепление на партии подбужда Ярослав Хашек (1883–1923) да основе пародийна партия и литературно да мистифицира нейното учредяване в *Политическа и социална история на Партията на умерения прогрес в рамките на закона* (1911). В разказа *Приказка за мъртвия избирател* чешкият хуморист осмива изборните машинации, а във фейлетона *Школа за полицейски детективи* осмива загрижеността на Виенския двор за ниската политическа просвета на полицейските агенти, които не могат да се ориентират в дейността на множеството политически субекти:

[...] детективът Завески, например, не знае колко политически партии има в Чехия, детективът Браун не различава народния социализъм от социалния демократ [...], а на детектива Фабер не му е ясна разликата между анархист и аграрник. (Hasek 2009: 30)

От края на XIX в. партийната принадлежност става основна предпоставка за активно участие и просперитет на гражданите в местното и държавното управление. Новата партийна идентичност прибавя към традиционните средства и пространства за публично общуване, каквито са църквата, читалището и кръчмата, партийната преса и партийните клубове. Основно средство за постигане на идеологическите (и икономическите) цели става словото, което писмено се *материализира* в партийната преса и *вербализира* чрез речи, сказки и проповеди по време на партийните сбирки. Партийното събрание става основна организационна форма на партийната дейност и първа изява и деформация на мускетарския девиз.

От формална гледна точка партийните събрания имат различни цели, най-честите от които са: учредителна, организационна, просветно-информационна, предизборна. Първите литературни описания на такива събрания са насочени към разобличаването на буржоазната демагогия, в която теорията, целите и практиката се разминават. В разказа на Тодор Г. Влайков (1865–1943) *Каменов* (1895), в чието повествование се преплитат фактография и фикция, изпъква изказването на героя на новото (партийно) време, в което политическият хамелеон Каменов *тържествено заявява*:

[...] отказвам се от партията, на която досега съм бил член, преставам вече да се наричам либерал и се присъединявам към новата честна партия. Всъщност, аз променям само името си, защото моите твърди убеждения остават същите. (Vlaykov 1963: 78)

Новоизлюпеният балкански *homo politicus*, за да получи лични облаги, мнимо посвещава себе си на поредния партиен колектив и убедено заявява: *За мен не роднините ми са най-близките, а политическите приятели. Аз поставям своите политически убеждения по-високо от каквито и да било роднински чувства.* (Vlaykov 1963: 68–69). Партийната принадлежност става по-значима от семейния произход. Индивидът е готов да се жертва не за член на семейството или дори за целия си род, а за партията.

Разказът *Кочо Кюскията* анимализира и иронизира настъпилото множение на партии, което по подобие на природните бедствия, може да се превърне в политически *потоп*:

В нашата земя стават явления и природни, и извънредни. Природно е явлението, например, да се роят пчели, да се роят оси, да се роят мравки [...] но да се роят политическите партии, това, на всеки начин, представлява едно извънредно явление. [...] Партиите се роиха, роиха, докато числото им взе размер, застрашителен не само за партизанския живот в страната, но и за политическото му съществуване. [...] и това роене става все за благо на милия народ – все за неговото спасение... (Georgiev 1961: 26)

В същия разказ Михалаки Георгиев заклеява предизборно събрание, по време на което местните партийни низини се срещат със столичните партийни висини. Неназованият поименно партиен бос излага пред провинциалната членска маса *опорните точки* за предизборната стратегия и тактика:

В едно от частните заседания с местните корифеи на партията шефът изказа съжаления, че не вижда между последователите си решителни хора, хора с кураж и юначество, хора, които биха били в състояние със своята лична храброст да извоюват лаври за успехите на партията. *За умни кроежи и планове, казва шефът на партията, аз нямам нужда, но имам нужда от железни ръце и каменни гърди! Тях ми дайте; такива хора ми трябва!* (Georgiev 1961: 24)

Описаното събрание е ярък пример за подчинението на колектива на партийния лидер посредством принципа *всички за един*, а безчинствата на Кочо Кюскията пародират първата част на мускетарския девиз. Изпълнявайки и обогатявайки заръките на партийното ръководство за насилие над избирателите и избирателната комисия, *жертвалият се* за партията и нейния шеф местен *мускетар* е възмезден от колектива:

Изборите се спечелиха и Кюскията стана видно, много видно лице в партията, която беше на власт. [...] съразмерно с това видно положение [...] отговаряха и облагите, с които го обсипваха властите. (Georgiev 1961: 26)

Така в края на XIX в. започва партийната деформация на девиза *Един за всички. Всички за един*.

Учредяването на славянските социалдемократически и работнически партии (и най-вече последвалата след 1919 г. тяхна болшевизация) окончателно превръщат възрожденския славизъм и етноцентризъм в (мним) пролетарски интернационализъм и класово партиен колективизъм. През 1927 г. бардът на Октомврийската революция Владимир Маяковски (1893–1930) ултимативно формулира края на етноцентризма и славизма така:

Не тратьте слова
на братство славян.
Братство рабочих –
и никаких прочих”.¹

Наднародната работническа класа, жертвайки се за всекиго (*всекому според труда, всекому според потребностите*), застава срещу всички останали класи и съсловия.

ПОЕМАТА *ВЛАДИМИР ИЛИЧ ЛЕНИН* – АРХЕТИП НА КОМУНИСТИЧЕСКИЯ ПАРТОЦЕНТРИЗЪМ

До Октомврийската революция славянските работнически и социалистически партии са част от идейния плурализъм. Те участват в легалния политически живот на съответната страна и чрез избори (понякога) печелят легитимно представителство в местната и държавната власт. След болшевирирането им, по модела на Руската социалдемократическа работническа партия (б.), те се стремят към извънпарламентарно завземане на властта и насилствено установяване на еднопартийна диктатура. Агресивното навлизане на комунистическите партии в политическия живот рязко променя параметрите и същността на обществените принадлежности.

Още преди провъзгласения от Първия конгрес на съветските писатели (1934) метод на социалистическия реализъм, важните постулати на комунистическия партоцентризм, които (съобразно мускетарския девиз) фиксират отношението индивид-партия-ръководител, намират художествена формулировка от Вл. Маяковски в култовата поема *Владимир Илич Ленин* (1924) и Христо Радевски (1903–1996) в стихотворната аполония *Към Партията* (1932).

Поемата на руския футурист, написана в стила на светско житие, става архетип на комунистическия партоцентризм. Следвайки модела на житийната литература, Маяковски идеализира и поетизира живота и делото на *вечно живия теоретик и практик на революцията*, превръщайки го в модел за подражание, към който всички се стремят, но никой (освен Сталин) не може да достигне. Авторът определя обвързаността на отделния комунист с партията и на партията с нейния ръководител. Поетът-агитатор дава приоритет на колектива пред индивида и внушава, че единицата е нула, че малкият човек не е

¹ Маяковски включва тези стихове в пътеписните си бележки *Ездил я так*, в които описва посещенията си в Полша, Чехословакия, Германия и Франция през април-май 1927 г. Първоначално поетът ги вписва в тетрадката за автографи на *один бородатый человек* в Прага, който *требовал автографа и обязательно по славянскому вопросу* (Mayakovsky 1978).

.....

нужен никому, че той е слаб и неговият глас е тих. Но когато малките се обединят, техните гласчета се наслаждат в мощен ураган, а ръцете им се превръщат в *громящ юмрук*. Партията, която единствено няма да му изневери, гарантира сигурността на отделния партиец по модела *всички за един*, защото принадлежността към идейната организация с *милион плътно притиснати плещи* е способна да победи всеки враг. Ако прозрението на св. Атанасий Велики (†373), че *Бог стана човек, за да може човек да стане бог*, е най-кратката и въздействаща реклама на вярата в Христос, стиховете: *Мы и кухарку / каждую /выучим /управлять государством!* (парафразирайки евангелското послание *Така последните ще бъдат първи, и първите – последни* (Мат. 20:16), се превръщат в притегателен призив за партийно членство.

В поемата на футуриста сдвояването на вожда и Партията е в пълно съзвучие с девиза *Един за всички. Всички за един*, а с внушението *когато изричаме партия си мислим за Ленин, когато казваме Ленин разбираме Партията. Партията и Ленин са братя близнаци* Маяковски модифицира в комунистически дух мускетарския девиз. Има обаче една малка подробност: към 1924 г. става въпрос за вече мъртвия Ленин и по-важно е посланието, че вождът и мъртъв се грижи за всички партийци, защото неговото дело е безсмъртно. Макар и мъртъв, пролетарският лидер става вездесъщ покровител на всички, изповядващи неговите идеи. Основният организационен принцип на болшевишката партия – демократическият централизъм – обаче вечае, че след физическата смърт на Ленин *двудеинството партия – ръководител* ще се изроди в култ към личността и съветският партоцентризм ще мутира в култоцентризм.

Комунистическата идеология, по подобие на църковния централизъм, модифицира мускетарското равенството във формулата *първ сред равни*. Така, съкращавайки девиза само до *Всички за един*, оттук насетне партийната маса ще се жертва за *първия сред равни* – генералния секретар на КПСС, пред когото (с телата си) и зад когото с делата си ще се нареждат всички другари.

В стихотворението *Към Партията* Христо Радевски също пледира за принципа *всички за един*. Този *един* е одушевеният събирателен образ на Партията, на която с любов се подчинява всеки неин член. Партията е с множество ипостаси: тя е сговорно семейство, строг баща, грижовна майка и непобедим воин. Сърцето на поета (сякаш е на командно дишане) тупти чрез нейния пулс, а тя (чрез непорочно зачатие) ражда или осиновява хиляди деца, които копнеят да заслужат нейната обич:

Във своята сурова строгост
 ти нежна като майка си.
 Аз всичко бих ти дал да мога
 да бъда твой достоен син.

(Radevski 1932: 72)

Партията е одушевена, а членовете ѝ – обезличени. Лирическият субект, който повтаря личното местоимение *аз* петнайсет пъти, дори се отказва от личностните си атрибути: *не съм аз Радевски, ни Христо, / аз съм безимен твой войник*. Апологията на Радевски, която е своеобразна българска *cover version* на поемата *В. И. Ленин*, превръща модернистичния индивидуализъм в партиен колективизъм. Но докато Маяковски уверява читателя, че *Партията е безсмъртието на нашето дело и е единствената, която няма да ни измени*, българският поет се къдне, че той няма да изневери на Партията.

В комедията *Народен представител* партиите нахлуват в патриархалното семейство и го разединяват, а за политическия хамелеон Каменов от едноименния разказ на Влайков партийните връзки са по-важни от роднинските. За Радевски обаче Партията е любящо семейство, към което членовете ѝ жадуват да принадлежат, като в същото време подчертава, че семействата са много, но Партията е една. Към вярата на Маяковски, че Партията никога няма да изневери, неговият български адепт добавя комунистическата догма за партийната непогрешимост:

аз знам, аз вярвам, че си права,
 когато съгрешиш дори.

Тази догма става своеобразна партийна индулгенция, постулираща, че дори когато отделният или всички партийци вкупом грешат (и генералисимус Сталин може да сбърка!), Партията няма вина за това. Тя е изначално и непрестанно непорочна и като феникс се възражда от пламъка на изгорените ѝ членове. Така лансираното от Маяковски триединство *индивид – партия – ръководител* и заявената от Радевски бездискусионна правота на Партията се превръщат в средство за тоталитарното израждане на смисъла на *Un pour tous, tous pour un* и предопределят насоките на партийните събрания.

На повелята на Ленин *писателите непременно да влязат в партийните организации и цялата социалдемократическа литература непременно да стане партийна* (Lenin 1905) своевременно откликва Максим Горки (1868–1936), който през същата година

вплита в драмата *Врагове* и в романа *Майка* социалистическите идеи и представя работнически събрания, на които тайно се обсъждат социални и политически въпроси и цели, но по цензурни съображения думата *партия* не е спомената.

НЕЛЕГАЛНИТЕ КОМУНИСТИЧЕСКИ СЪБРАНИЯ

Без да е обвързан партийно, Стефан Жеромски (1864–1925) в своя последен роман *Пред-пролет* (*Przedwiośnie*, 1924/5) създава първия недвусмислен литературен образ на нелегално комунистическо партийно събрание. Полският белетрист обективно описва социалните, народностните и идейните противоречия във възстановената полска държава, изобразявайки едновременно авторитарния режим на буржоазната *санация* и стремящата се към властта болшевиизирана Полска комунистическа партия. Жеромски разкрива забулената със секретност подготовка за събранието и едностранността при неговото провеждане. Партиецът Антони Лулек агитира търсещия поредната идея за социална справедливост Цезари Барика да *прогледне*, като посети нелегалната комунистическа сбирка, на която да осъзнае, че мястото му е в партийните редици:

Както партийното ръководство е мозъкът на работническата класа, така такива умове като твоя – колебливи, пълни с буржоазни влияния – трябва да бъдат насочвани и управлявани от централния разум. (Zeromski 1970: 281)

Обявеното като организационно-информационно събрание протича по установения от руските болшевики модел – дневен ред, който с течение на времето се превръща в задължителен и за чуждестранните комунистически партии. Събранието, преди което *хората говореха шепнешком и някак си скришом, като в църква или на погребение* (Zeromski 1970: 285), започва с политпросветна информация, в която докладчикът чрез задължителните клиширани позовавания на марксизма и ленинизма очертава борбата на пролетариата с буржоазията и завършва с международното положение и идеята за световна социалистическа революция:

Вие вероятно вече знаете, че нашият учител, безсмъртният Карл Маркс, е казал, че историята на човечеството е история на класовата борба. Борбата между социалните класи е толкова стара, колкото е самото общество. Всички ние, служейки на класата, от която произхождаме, служим на човечеството. На буржоазията, която държи властта в своите ръце, вече ѝ е тясно, затова войните между буржоазните държави са неизбежни и постоянни. Буржоазията от всички страни вече не може да задоволи своите апетити [...] По целия свят нашият враг е един и същ. И това е източникът на нашия интернационализъм. (Zeromski 1970: 286–287)

Втората част на събранието внушава единството на прогресивната интелигенция и работническата класа. Сред работническото мнозинство (по подобие на позитивистичната работа в низините) присъства интелigent, който просвещава и надъхва присъстващите. В случая това е млада лекарка, която наред със здравната статистика, от която се вижда, че заболяванията и ранната смъртност сред работниците са най-чести, пропагандира класовата борба и пролетарския интернационализъм за сметка на националния суверенитет и с гордост заявява, че в Полско-болшевишката война полските комунисти са заели страната на Съветска Русия:

Когато избухна войната между Полша и Съветска Русия, война, която беше насочена към ограничаването на териториите, върху които вече се бе разпространила властта на работниците и селяните, какъв беше нашият дълг, дългът на представителите на пролетариата? Можем ли да действаме в посока, която да намали вече постигнатата победа на работниците и селяните? Разбира се, че не можеше да става и дума за това! Бихме предали работническата кауза. (Zeromski 1970: 289)

Прикритият под формата на интернационализъм панрусизъм отгук насетне става задължителен атрибут на партийните събрания и по подобен начин ще бъде възприемано нахлуването на Съветската армия в Унгария (1956) и Чехословакия (1968). Всички соцстрани, но по същество Съветският съюз, *се жертват* за всяка една, която се опитва да не бъде част от цялото. Доктрината на Л. И. Брежнев за *временно ограничения суверенитет* прогласява в международен мащаб: *Всички срещу всекиго!*

Идеологически ключове на архетипното комунистическо събрание стават понятията *миражи експлоатация, интернационализъм, съветски опит* и др., като докладчиците въодушевяват присъстващите с фетишизираните термини: *Освен това, те предизвикаха известно раздвижване на умовете, които досега се намираха в състояние на пасивно слушане на думи като „класа“, „пролетариат“, „буржоазия“, „работник“, „класова борба“ и т.н.* Но Цезари Барика вече е видял с очите си реалното комунистическо равенство и братство, преживявайки началото на Октомврийската революция в Баку. Затова той чистосърдечно се противопоставя на абсурдността на партийната пропаганда:

Исках да обърна внимание на неефективността на пропаганда като тази, която току-що чух. Ако тукашната работническа класа е проядена от бедност и болести, ако тази класа е в състояние на изроденост или по пътя към изроденост, ако тази класа е лишена от култура, то по какъв начин и с какво право именно тази класа може да се стреми към ролята на

възродител на местното общество? Такива аргументи не трябва да се използват. По-скоро трябва да се скрият тези факти най-дълбоко, на дъното на разсъжденията, защото това всъщност е аргумент срещу рационалността на претенциите на комунизма. Класа, проядена от бедност и болести, може да бъде само обект на нечия възродителна дейност, но в никакъв случай не и фактор за възраждане. Болният, засегнат от бедствията на липсата на култура, не може нито сам себе си, нито някой друг ефективно да лекува. Този болен трябва да бъде лекуван от някой съзнателен – лекар. (Zeromski 1970: 290)

Без Жеромски да е предполагал подобен ефект, описаното събрание става визионерски прототип на провежданите в продължение на следващите шест десетилетия комунистически *организационно-информационни събрания*, на чиято оксиморонна същност² съвременно, но безрезултатно обръща внимание основният протагонист на романа *Пред-пролет*. Изобразената от Жеромски партийна *конференция* свидетелства за окончателното трансформиране на възрожденския етноцентризъм в класово-партиен колективизъм, на панрусизма – в пансъветизъм и на славизма – в пролетарски интернационализъм. Присъстващите на събранието се отнасят вражески към търсещия истинска социална справедливост Барика. Той е в позицията на наблюдател спрямо девиза *Един за всички. Всички за един*, но е отлъчен от комунистическата организация още преди формално да се присъедини към нея и става художествен прототип жертва на партийния повик *Всички срещу един*.

Описаното от Жеромски събрание се превръща в класически модел, но за разлика от него оттук насетне в съветската и сателитните ѝ литератури ще преобладават описанията на събрания, в които комунистическата партия и нейният вожд се възхваляват, критиката мимикрира в самокритика и изключване на неудобните партийци, заклеявани като *врагове с партиен билет*.

СЪБРАНИЯТА В *ТЮТЮН* НА ДИМИТЪР ДИМОВ

Димитър Димов (1909–1966) в романа *Тютюн* (1951), чието действие се развива в навечерието, по време и малко след Втората световна война, описва две нелегални комунистически сбирки, които се провеждат през периода, когато Българската работническа партия (както и всички останали партии в страната след майския преврат през 1934 г.) е забранена. Въпреки че участниците в тях са малобройни, пресъздадените от българския класик

² Барика казва: *Organizacyjno-informacyjna – jest to contradictio in adiecto. Albo organizacyjna, albo informacyjna.*

събрания са ярък пример за зададения от болшевишката партия модел на критика и самокритика.

Подготовката и провеждането на събранието за организиране на политическа стачка, напомня секретността и тайнствеността на това от романа *Предпролет*. Отчайващото състояние на работниците обаче не е изтъкнато по време на самото събрание, а е предварително описано от повествователя. По пътя към нелегалната квартира, в която се провежда партийната среща, Макс Ешкенази преминава през мизерния работнически квартал, противопоставен в творбата на света на противника. Отлично подготвеният от теоретична гледна точка Ешкенази започва изказването си с неизменната от 1919 до 1989 г. опора: *Нашето поведение трябва да изхожда от генералната линия на болшевишката партия и конкретните условия в България* (Dimov 1992: 202) – убеждение, което се споделя от всички присъстващи. Напълно споделено е и клишето, че *партията е мозъкът на работническата класа, единственият ръководител, който ги води по здрав и сигурен път* (Dimov 1992: 203). Не така обаче е прието предложението за сътрудничество с широките социалисти, анархистите и левите земеделци, тъй като подобно сътрудничество е в разрез с болшевишката стратегия, която още през периода 1917–1918 г. установява еднопартийно управление и забранява вътрешнопартийните фракции.

Домакинът на срещата, будният работник Симеон, и Макс Ешкенази – интелегент, посветил живота си на комунистическата кауза, желаят да внесат корекции в организацията на стачка, но ултимативно са отрязани от пълномощника на централното ръководство: *Седни и не говори повече! доволно каза Лукан, доволен от провалянето му* (Dimov 1992: 201) и отнема думата на Симеон, а Макс и останалите присъстващи са посечени с репликите: *партията има определена тактика и програма, които не могат да се променят от случайни критици; нищо не може да се разисква. Колелото вече е завъртяно; градският комитет на партията е взел вече решения по тях и разискването им е излишно* (Dimov 1992: 205). Неслучайно в хода на романовото действие изразилите различно от това на централното ръководство мнение загиват: Симеон – в редиците на стачкуващите тютюнджии, а самотният Макс се самоубива при опита да бъде арестуван. Въпреки пренебрежителното отношение на партийното ръководство към тяхната плаха, но градивна критика, и двамата се жертват за колектива.

Второто събрание в *Тютюн* е посветено на критиката и самокритиката. Това е нетипична, импровизирана в движение сбирка, предизвикана от стремежа към лично отмъщение на Динко. Краткотрайното събрание е предшествано от безгласна изповед на

партизанския командир пред партията и себе си, кулминирала в лаконично вербално признаване на вина пред съпартийците от отряда. В контекста на краткото събрание Димитър Димов въвежда двата типа партийни функционери, които съпровождат дейността на комунистическата партия от времето на създаването на първите съвети на работнически, войнишки, матроски и пр. депутати в Русия през 1917 г. до краха на европейския социализъм през 1989 г. Това са: професионалният пропагандатор, номенклатурно означен като заместник командир по политическата част (ЗКПЧ), и всевиждащите очи на партията – вътрешното контраразузнаване – (ВКР). Първата функция е персонализирана чрез Варвара, а втората – в лицето на Лукан:

Варвара беше мозъчно същество. И не обичаше да фантазира, но всяка сутрин тя се отдаваше на една изгаряща мечта: да се види отново спретната и чиста на партийно събрание, с доклад под мишница. Събранията бяха нейната стихия, а красноречието – талантът ѝ. (Dimov 1992: 367-368)

Вечно бдящият за идейната чистота на партията, въпреки честото му изпадане в ситуация на сектанщина, Лукан е описан от Д. Димов по следния начин:

Само в очите на Лукан нямаше смут от личните чувства, които внушаваше великолепната фигура на Динко. Това бяха интелигентни, сурови, неумолими очи, в които светеше хладен пламък, които виждаха само върховната, крайната цел на борбата. В тях, както при мъченията в полицията, имаше пак нещо свръхчовешко. Това бяха очите на партията. (Dimov 1992: 372)

Неслучайно след Девети септември винаги придържаният се към официалната партийна линия другар Лукан Никодимов става незаобиколим фактор, с който трябва да се съобразява дори генерал Павел Морев:

Представи си партийно събрание от мои другари... [Павел казва на Ирина]. Някой става и пита какво значи покровителството на една жена, замесена в аферите на *Никотиана* и Немския папирсен концерн. Аз давам някакви обяснения, след което настъпва мълчание... Да, тежко, оловно мълчание, което в събранията на нашата партия значи много. Никой не се опитва да ме опровергае или подкрепи, но мълчанието остава... Бих ли могъл да го понеса? (Dimov 1992: 591)

Преданият и разумен комунист разбира, че да застанеш срещу партията, означава да застанеш срещу себе си – сам срещу всички.

ИЗКЛЮЧАЩИТЕ СЪБРАНИЯ

Темата за *враговете с партиен билет* става актуална в съветската литература в контекста на колективизацията и в навечерието на генералната чистка на членове на Всесъюзната комунистическа партия (б), по време на която са отстранени около 20% партийни кадри. В този смисъл в романа *Разораната целина* (*Поднятая целина*, 1932) Михаил Шолохов (1905–1984) описва партийни събрания с *типични герои в типични обстоятелства*, които под ръководството на партията строят новия живот.

В началото на романа е представено *открито партийно събрание*, на което наред с неколцината комунисти присъстват множество безпартийни селяни. Делегираният работник-комунист, Давидов, агитира стопаните от Гремячий Лог доброволно да влязат в новоосновения колхоз. По-важно обаче е второто, *класическото събрание*, по време на което безпределно верният на комунистическата идея секретар на *партийната ядка* в селото, Макар Нагулнов, е изключен, тъй като *безусловно не оправдава доверието на партията и ѝ нанася голяма вреда*. Нагулнов е образцов комунист: член на *партията още от времето на революцията*, сражавал се е в Червената армия, праволинейно осъществява партийните директиви за колективизацията, избягва жените, а не ги прелъстява, и дори изучава английски език, за да разпространява революцията сред британския пролетариат и пр. За *назидание на другите* и оправдаване на грешките на безпогрешната партия, допуснати по време на колективизацията, Макар е набеден за *враг с партиен билет* и безапелационно е изключен от партийната организация. Единственият член на партийното бюро, който безуспешно се опитва да защити Нагулнов, е ръководителят на местната милиция Балабин, но ситуацията *един срещу всички* не успява да предотврати (ритуалната) жертва на индивида пред олтара на никога негрешащия колектив.

Макар и да не заемат значително място в обширното повествование на *Разораната целина*, Шолоховите партийни събрания стават модел за подражание на редица съветски и славянски литератори, мултиплицирайки поговорката *Казвам ти, дъще – сещай се, снахо*.

След Втората световна война партоцентризмът доминира в славянския политически и културен живот, поради което *изключващото партийно събрание* става един от основните тематични кръгове на официалния (и неофициалния) литературен процес през 1950-те и 1960-те години, доминиран от романите за социалистическата колективизация

и индустриализация. Особен интерес обаче представляват събранията, описани извън соцреалистичния канон.

Побългарена версия на *Разораната целина* е романът на Ивайло Петров (1923–2005) *Мъртво вълнение* (1961), който преповтаря темата за колективизацията и двата типа събрание. Приликите между съветския и българския роман се дължат както на влиянието на съветската литература върху балканската, така и на типологически сходната ситуация, която е част от общото съветизиране на Народна република България. Интересно е да се отбележи, че и двата романа са написани приблизително с еднаква (около петнадесетгодишна) дистанция от извършените в Русия и България резки смени на политическата парадигма. В *Мъртво вълнение* е възпроизведена (със съответната национална специфика) колективизацията и ролята на компартията в нея. Информационното събрание, на което комунистите агитират селяните да влязат в ТКЗС, е почти идентично с описанието на Шолохов, но докато Макар Нагулнов е изключен от партийната ядка на Гремячий Лог заради насилственото колективизиране, дърводелецът Христан е свален от партийното ръководство на село Осеново заради неговата мекушавост:

В полунощ агитаторите се събраха в партийния клуб да отчетат резултатите от агитацията. Христан Николов свали очилата си и като ги бършеше в ревера на дочената си куртка, каза в настъпилата тишина:

– Започнахме да прекаляваме с нашата агитация. Заприличахме на наказателен взвод. Да отдъхнем малко, че пак да започнем! (Petrov 1979: 38–39)

Ивайло Петров подхваща темата за критиката, самокритиката и партийната демагогия. Макар Нагулнов, за да запази партийната си книжка, е готов да се разкае, а Христан заявява: *За пръв път в живота си почувствах срам, че съм комунист!* (Petrov 1979: 53) и от позицията на партийния устав се противопоставя на градското ръководство на партията. Той знае, че спасителният за него път е другарската самокритика, но предпочита конфронтацията пред оцеляването:

Беше сам, а няма нищо по-страшно да бъдеш сам. Не Бойчански, а той беше съденият. Дали не бе сгрешил, дали неволно не бе се озовал срещу партията и нейната политика? Както живакът на термометъра, загорял на огън, бързо се изкачва нагоре и изпълва тръбичката, така и тревогата му, стихийна и неудържима, изпълни цялото му същество и не остави място нито за съмнение, нито за вечно будната му съвест. Почувства се слаб и безсилен като оздравял от тежка болест. В това състояние на безсилие имаше нещо отраднo и спокойно. Предвкусвайки от безбурния и задружен живот, в който нямаше да има безсънни нощи,

съмнения и омраза, той реши да се признае за виновен. Само няколко думи – *Другари, сгреших*, – и всичко ще се свърши. (Petrov 1979: 60)

Но Христан намира сили да се противопостави на демагогията и мнозинството в името на идеалната партия, казвайки: *Ние всички имаме право да се критикуваме и да изправяме грешките си. В това е нашата сила. В точка трета на устава на партията се казва: „Партията не може да има две дисциплини – едната за ръководителите, а другата за обикновените членове“* (Petrov 1979: 61). Позоваването на програмната линия на партията обаче не променя съотношението на силите и против свалянето му от поста партиен секретар, както и в *Разораната целина*, гласува само един – чешитът Велчо Табакерата. Съдбата на Христан е по-благоклонна от трагичната кончина на Макар. Сваленият партиен секретар е реабилитиран и издигнат от партията на ръководна длъжност, но все пак Ивайло Петров пише романа си след смъртта на Сталин и след Априлския пленум на БКП (1956), ревизиращ част от предишната догматична партийна политика. Партията неизменно заема правилната позиция и защитава своя верен член, а виновни се оказват предишните ръководители Бойчански и Бурназов. Колективната мъдрост на партията, макар и със закъснение, застава зад своя верен член и от *всички срещу един*, ситуацията се променя във *всички за един*. Фолклорната мъдрост от анекдота, че *Линията, която е едновременно права и крива, е линията, успоредна на партийната линия*, синтезира същността на партийната политика.

ГРОБИЩА (1958) НА МАРЕК ХЛАСКО

Широка палитра от превъплъщения на мускетарския девиз, пречупени през призмата на партийното събрание, предлага разказът на полския писател Марек Хласко (1934–1969) *Гробища (Сmentarze)*. Четиридесет и осем годишният Франчишек Ковалски, бивш партизанин и образцов комунист, след среща на чашка с другар от съпротивата изпада в абсурдната ситуация да бъде обвинен от арестувалите го (уж на шега) милиционери във вербална двуличност спрямо комунистическата партия. Вярвайки, че партията е права, той отказва случаят да бъде потулен и, вменявайки си вина, разчита на очистителната като католическа изповед партийна самокритика. Самокритиката на Ковалски, която е завръзката на сюжета, не е представена директно, но преди нея и след нея се разиграват поредица епизоди, очертаващи характера на епохата на сталинизма една година преди смъртта на Вожда и учителя на работническата класа. Умишлено подведен и де факто измамен от милиционерите, правоверният комунист не желае да възстанови репутацията

си по подобен нечестен път и отхвърля предложението на фабричния партийен секретар да *уреди* нещата чрез познат милиционерски шеф.

След излизането от милиционерския участък безстрашният партизанин *не може да вярва на самия себе си* и настоява *партията да се произнесе по неговия случай*. Убеден в безпогрешната справедливост на партията, Ковалски се надява да получи пречистващо и валидиращо комунистическата му чест опрощение, но вместо него получава изключване от редовете ѝ. Идеята му да изповяда и разобличи своята двуличност, в резултат на което да получи партийна индулгенция, му изиграва още по-лоша шега от тази на милиционерите. Ковалски доброволно се изправя сам пред колектива, а колективът му обръща гръб. *Всички срещу един* се оказва характерната комунистическа мутация на мускетарския девиз през 1950–1960-те години.

В разказа Хласко представя реалистична картина на атмосферата в социалистическите страни и партийните сбирки от 50-те години на XX век. Събранията вече не се провеждат в нелегални квартири и офиси, като в *Предпролет* и *Тютюн*, а в нарочно създадени за целта партийни клубове и зали. Тези идеологизирани помещения са новите сакрални (или по-скоро псевдосакрални) места. Както след обявяването на християнството за свободна религия в Римската империя християнските сбирки от частните домове църкви и катакомбите се преместват в новостроящите се храмове, така официализираната нова вяра се нуждае от съответните интериори, наподобяващи и опитващи се да заместят и засенчат християнските. В комунистическите комитети иконите са заменени с портрети на Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин и видни живи и мъртви комунистически величия. Покритата с червено сукно маса и катедрата трибуна са комунистическият олтар и амвон, а честите продължителни ръкопляскания³ (с повод и без повод) – одобряване и колективно съпричастяване към новата вяра:

Събранието на партийната организация на авторемонтната фабрика *За по-добро утре* бе насрочено за пет след обед. [...] Залата беше твърде малка за многото присъстващи, а димът – толкова гъст, че откритите, усмихнати лица на известните личности върху портретите едва се виждаха; а в радостните лица на стахановците, момчета и момичета, имаше нещо мистериозно, непостижимо, подобно на лицата от картините на старите майстори. На масата, покрита с осеяна от цигарени дупки червена покривка, от каквата се шиеха и знамената, седяха Първият секретар, другарят Павлак, неговият заместник, млад инженер с лице, което потрепваше като на заек; двама членове на Изпълнителния комитет и делегат от районната

³ В *Картотека* на Тадеуш Ружевиц е наблегнато на всеобщото ръкопляскане, утвърждаващо новите вяра и култ.

партийна организация. [...] Първият секретар с властен жест на ръката накара залата да утихне и се изправи. *Обявявам събранието за открито*. Той протегна ръце, за да ръкопляска, но преди да ги събере, цялата зала вече аплодираше. Това продължи дълго време. После аплодисментите утигнаха. (Hlasko 2013: 50)⁴

След описанието на залата, атмосферата и дневния ред на събранието Хласко преминава към абсурдната партийна самокритика. Изпълнените с клишета (от типа на *по нашия работнически начин*) самопризнания на работниците партийци напомнят задължителното църковно изповядване (заради самото изповядване) на невръстни деца. След патетичното безсмислено въведение (*Имаше глад, капитализъм, мизерия [...] всичко това видях с очите си, другари. След това дойде мъж на име Ленин. И хората се събудиха, другари*). (Hlasko 2013: 51) комунистът Яблонка признава, че като дете е *късал крилцата на бръмбарите и мухите* и се е отнасял лошо с жабите и котките... Пресечна точка с религията има и втората спонтанна самокритика, в която възмутен комунист съобщава как в училище учили сина му, че хората са произлезли от маймуните.

Самокритиката на интелигентния Ковалски едва ли е била от псевдохристиянски тип, но каквато и да е била, нейният финал е предварително предизвестен и партизанинът от Армия людова е отстранен от партията, а след това – от семейството и приятелите съратници. Признанието, че е изключен от партията, провокира вербалното отцеубийство и полагането на бащината жертва пред партийния олтар. На припомнянето на Ковалски, че е негов баща, синът му Миколай възразява: *Ти си изключеният от партията за двуличност Франчишек Ковалски. Останалото е без значение. Ако партията те приеме отново, аз ще ти се извиня* (Hlasko 2013: 81). Прагматично настроеният млад партиец, съобразяващ се с последствията от изключването, заявява, че обратният път към семейството минава през партията и посочва начина за идеологическо пречистване: *Изправи се и се бори. Може би ще намериш някого, някои другари, които ще ти повярват и ще могат да уредят нещата. Аз съм длъжен да вярвам на партията* (Hlasko 2013: 81). Начин, от който Ковалски се е отказал, но в името на семейството решава да опита.

Докато църковната ескомуникация касае единствено изключения, то партийната анатема рефлектира върху цялото семейство. След изключването Ковалски е уволнен от фабриката и му е отнето служебното жилище. Синът напуска баща си и сестра си, годеникът на сестрата престава да се среща с нея, а самата тя, изключена от университета,

⁴ Преводите от Hlasko, Marek. *The Graveyard* (Hlasko 2013) са на автора на есето.

се самоубива. Огромният партиен колектив, заставайки срещу своя самонабедил се член, разгромява основната клетка на обществото – семейството.

Другарите на Ковалски от времето на съпротивата също отказват публично да го защитят. Някогашните бойни другари мускетари не са против партизанина *Кльошав* (ориг. *Chudy*), но не са и с него, тъй като всеки един от тях се страхува от партията. Страхуват се както тези, които усърдно служат на новата власт, така и онези, които вече са набедени за нейни врагове. Всички те, наплашени от Сталин и сталинчетата, са по своему мъртви. Йежи е разпитван в продължение на две години от тайните служби; Мечката се притеснява за детето си, а Брезата в името на партията сам е обрекъл сина си на осемгодишен затвор. Скритата и явна надежда на бившите партизани изказва *Историка* – скулпторът, който, за да оцелее, полупиян фабрикува бюстове на Сталин с *надеждата, че ще доживее деня, в който хората открито ще разрушават неговите шедьоври*. Бившите партизани (при това от прокомунистическата Армия людова!) са превърнати (или сами са се превърнали) в ритуални жертви на новата вяра и паметници на самите себе си в невидимия гробищен парк на строящия се социализъм.

Абсурдността на режима и партийната непогрешимост изразява милиционерът, който разкрива пред обсебения от вината си Ковалски трагикомичната истина:

Ти си най-големият глупак, когото съм срещал. Тогава ти не каза нищо и затова те пуснахме. Беше спокоен и учтив; всъщност всички ние те харесахме. Видяхме, че си партиен човек, меко говорещ, тих – затова само малко те поуплашихме и сутринта те освободихме. Нашият началник прави това с всекиго, дори ако е някоя девица, току-що излязла от първото си участие. В момента, в който някой се появи в милиционерския участък, трябва да бъде сплашен, независимо кой е той. Уплашихме те за твое добро, за да останеш следващия път трезвен, да не загубиш работата си и да не ти отнемат партийната книжка. Разбираш ли? (Hlasko 2013: 138–139)

ШЕГАТА (1967) НА МИЛАН КУНДЕРА

Лудвик Ян от романа на Милан Кундера (1929–2023) *Шегата (Žert)* също със закъснение разбира, че с партията шегата не бива и че да застанеш срещу нея, означава да застанеш срещу себе си. Романът изобилства от трагикомични събрания, в които вездесъщата партия се намесва в обществения, професионалния и интимния живот на персонажите. Тя съединява индивидите, противопоставя ги (на себе си и един на друг) и/или ги разделя. Фанатичната активистка Хелена принуждава чрез партийното бюро другаря

Павел Земанек да се ожени за нея,⁵ а след години на лицемерно семейно съжителство с него, отново чрез партийното бюро, тя разделя двама влюбени:

[...] наш редактор, женен мъж, завъртял любов с една от техничките, младо неомъжено момиче, безотговорно и цинично; тогава жената на редактора в отчаянието си се обърна към нашето партийно бюро за помощ [...] на редактора бе наложено партийно наказание *мъмрене*, на техничката беше обърнато внимание и двамата трябваше да обещаят пред бюрото, че ще се разделят. За съжаление думите са си думи, казаха ги колкото да ни успокоят, и продължиха да се срещат [...] та какъв комунист е той, щом лъже партията [...] редакторът получи само *порицание*, но затова пък техничката бе принудена да напусне радиото. (Kundera 2001: 29–30)

Безпогрешната партия прощава или не вижда прегрешенията на тези, които безпрекословно подчиняват живота си на нея. Ортодоксалната Хелена и партийният нагаждач Павел Земанек са персонализираната същност на партията, която е права, дори когато греши:

веднъж ме разкритикуваха на открито партийно събрание, че съм била лицемерна, заклеймявала съм другите, че разбиват чужди семейства, искала съм да ги изключвам, да ги гоня, да ги съсипвам, а аз самата съм изневерявала на съпруга си под път и над път, така го казаха на събранието, но зад гърба ми говореха и по-лоши неща, че пред хората съм се правила на светица, а в личния си живот съм била курва, сякаш не можеха да разберат, че именно защото знаех какво значи несполучлив брак, бях строга спрямо другите, не от омраза към тях, а от любов, от любов към любовта, от любов към тяхното семейно огнище, към техните деца... (Kundera 2001: 30–31)

Партията драстично съсипва живота на Лудвик Ян. Неговата шеговита картичка *Оптимизмът е опиум за човечеството. Здравият дух е признак на тъпота! Да живее Троцки!* става повод за отлъчването му от партията, но причината е неговият неприкрит индивидуализъм и неразбирането, че в партийния контекст девизът *Един за всички. Всички за един*. важи само първата част. Подобно на Динко от *Тютюн*, Франчишек Ковалски от *Гробища* и Христан от *Мъртво вълнение*, първоначално той търси вината в себе си: *другарите ме бяха упреждали в „остатъци от индивидуализъм“ и „интелектуалщина“; казвах си, че съм започнал самовлюбено да отдавам прекалено голямо значение на своята образованост, на следването си в университета и бъдещето си на интелектуалец*

⁵ След години съпругът ѝ ще каже: *Ние не се оженихме по любов, а за да спазим партийната дисциплина.*

(Kundera 2001: 30). Лудвик Ян първоначално пренебрегва очевидното, че самокритиката му е била повърхностна и неискрена, поради което:

със своя неочакван отговор аз внезапно се изключих от сферата на тяхното мислене, отказах да играя ролята, която се играеше на стотици и стотици събрания, пред стотици дисциплинарни комисии, а не след дълго и на стотици съдебни процеси: ролята на обвиняем, който сам се обвинява и чрез страстното си самообвинение (като се слива без остатък с обвинителите) си измолва милост. (Kundera 2001: 30)

Изначално вменената вина пред партията се загнездва в съзнанието на прегрешилия и трудно може да бъде преодоляна:

Упреквах се в какво ли не и се примирявах дори с необходимостта от някакво наказание, противях се вече само на едно-единствено нещо – да бъда изключен от партията и по този начин да бъда обявен за неин враг. [...] Такава самокритика, която едновременно бе и яростна защита, аз произнесох сто пъти в мислите си най-малко десет пъти пред различни комитети и комисии, а най-накрая и на решителното пленарно заседание на нашия факултет, на което Земанек [...] предложи да бъда изключен от партията. След моето самокритично изказване дискусиата се разви неблагоприятно за мен; никой не ме защити и накрая всички (бяха около стотина и между тях – мои преподаватели, мои най-близки колеги), да, всички до един вдигнаха ръка, за да гласуват не само моето изключване от партията, но (съвършено неочаквано за мен) и за принудителното ми отстраняване от университета. (Kundera 2001: 29–30)

Съдбата на фикционалния Лудвик Ян, при това с още по-трагична развръзка, споделят редица видни комунистически дейци, сред които са сънародникът му Рудолф Слански, българинът Трайчо Костов, унгарецът Ласло Райк (1949), румънецът Лукрацио Патрашкано и др. – всички те принесени в жертва на безпогрешната партия и вожда на световния пролетариат Сталин.

КРАЛЯТ Е ГОЛ: СЪБРАНИЯТА ПРЕЗ ОЧИТЕ НА ДЕТЕТО

Оригинален поглед към партийното събрание дава новелата *Телефонът до Сталин* (*Telefon do Stalina*, 2002) на поляка Ришард Садай (р. 1950), който (от дистанцията на времето и при липсата на цензура) художествено обобщава присъствието на комунистическата партия в обществения живот в страните с т.нар. народна демокрация в началото на 1950-те години. Безименният невръстен разказвач лаконично и с неподправено

чувство за хумор представя през детската сетивност безнадеждната зависимост на индивида от Сталин и сталинизма.

В новелата на Садај провинциален функционер е принуден да взема малкия си син на работа в градския партиен комитет, а малкият човек, незабележим като фикуса в сградата, опознава интериора ѝ и невидимо присъства на всички, включително и на *закритите* партийни събрания.

По големината на стаите, в които работят комитетските служители, и по големината на портретите, висящи по стените в тях, детето бързо се ориентира в комунистическата йерархия. Уж всички са равни и се обръщат един към друг (включително и към него) с *другарю*, а всъщност всички са подчинени на първия секретар, другарят Киенек, който пък е подчинен на другаря Болеслав Берут, а той – на другаря Сталин. Но кой стои над Бащата на народите – отричаният от комунистите Бог или някой още по-могъщ? – се пита малкият човек. Пропагандата тръби, че всички хора от целия свят са за Сталин, защото той се грижи за всеки един, но в същото време идеалната властова пирамида е разколебана, тъй като, макар и най-важен в Комитета, първият секретар Киенек се страхува не само от полския Сталин, но и от своите заместници и ръководителите на явната и тайната милиция:

Всички чиновници ме познаваха, и аз тях. Знаех кой е по-важен и кой не толкова. Това най-лесно се разбираше по стаите, в които работеха – ако бяха по няколко души в една – те не бяха особено значителни и на събранията в заседателната зала сядаха най-отзад, или изобщо не бяха канени. Но кой всъщност беше най-важният в Комитета – това не знаех. (Sadaj 2002: 6)

Сравнявайки дейността на Комитета с познатите му реалии на училището и религията, в която директно или дискретно го въвеждат роднините му по майчина линия и една от гледачките му, любопитният малчуган бързо разбира, че:

оттам, където баща ми работи, излизат заповеди за целия град: какво да се прави, как да се прави, колко да се прави, ами, всичко – чак ми се струваше, че ако изведнъж Комитетът изчезне, в града ще настъпи такъв хаос, какъвто веднъж имаше в нашето училище, когато по едно и също време бяха извикани на събрание всички учители. (Sadaj 2002: 6)

Желанието да открие кой реално ръководи Комитета и кой стои на върха на комунистическия пантеон подтиква малкия разказвач да потърси скритото разковниче символ на властта – прекия телефон до Сталин, който заедно с бюстовете и портретите на живи и

мъртви известни комунисти, за детето се превръща в магичен атрибут на силата, символизиращ характерната за социализма (непряка) телефонна комуникация, в която най-често диалозите са заменени с монолози заповеди, спуснати отгоре надолу. Най-важният и най-значимият в партийната йерархия е този, който разполага с пряка връзка с висшестоящия.

Вълшебният телефон обаче не е този, с който всекидневно се комуникира, а скритият:

На бюрото на Киенек стояха три телефона: единият – обикновен, за разговори с града и от града; вторият – за връзка с главната готвачка в мазето, понеже всеки ден в Комитета пристигаха различни гости и според това колко важни бяха, а най-важни винаги бяха онези от Варшава, Киенек решаваше какво да се сготви за обяд и каква водка да се сервира. Третият телефон беше най-малък, но най-важен от трите, защото чрез него можеше да се свърже директно със самия Берут, чийто портрети висяха във всяка стая на Комитета. (Sadaj 2002: 6)

Откривайки *телефона до Сталин*, детето всъщност открива, че зад портретния Вожд на световния пролетариат стоят тайните служби, още повече че задължителни членове на градския партиен комитет са шефовете на явната и цивилната милиция. Те всъщност превръщат тайното в явно и обратно, а формалните партийни събрания само придават на решенията им колективна форма:

В този Комитет всичко беше тайно, а от друга страна уж всичко беше за хората, за тяхно добро, така че самите служители на Комитета често не знаеха какво трябва да бъде тайно, а какво не, и допълнително – какво е забранено и какво не, както например със слушането на радио от чужбина, но на полски език. Всички слушаха и всички се преструваха, че не слушат, с изключение на майка ми, която твърдеше, че щом нещо се излъчва по радио, произведено в полска фабрика – нашето се казваше *Stolica* – то явно не може да бъде забранено да се слуша полско радио, макар че всъщност никой не го беше забранил, а в същото време беше ясно, че не бива да се слушат чуждестранни станции, които излъчват на полски. (Sadaj 2002: 3)

Така – не е забранено, но не и разрешено, ходенето на църква и обратното; не е препоръчително децата да посещават уроците по религия, но в същото време не е и забранено. Социдеолозите и техните тайни служби превръщат в *явни* за населението безсмислиците, че Западът прехвърля с балони в Полската народна република цели кардинали. Фалшивото внушение обаче придобива такава сила, че бабичките започват да спират на улицата непознати закръглени като кардинали мъже, декларирайки им своята лоялност, а младите социалисти отвеждат подобни непознати субекти в милицията. Пропагандата с пълни

сили опитва да убеди населението, че за всички несполуки е виновен капиталистическият Запад, който прехвърля през границите колорадския бръмбар, за да унищожи картофената реколта.

Новелата се фокусира върху т.нар. *закрито партийно събрание*. Детето вижда как партийните тайни бързо се превръщат в явни, *защото това „тайно“ беше толкова тайно [...], че вечерта целият град, или поне онези, които се интересуваха, знаеха за какво се е говорило на събранието в Комитета, въпреки че аз пред никого не бях обелил и дума* (Sadaј 2002: 3).

Ришард Садај показва как, от една страна, всички зависят от всемогъщия Сталин и местните сталинчета, но от друга – как с проникването си в строго охраняваното хранилище и осъществявайки телефонна връзка със самия *Сталин* (а всъщност с ръководител на Държавна сигурност), момчето (символизиращо малкия човек) може да предизвика ефекта на доминото и да провокира ако не смяната на системата, то поне нейното персонално обновяване. Оказва се, че в целия Комитет – обобщен символ на системата – най-свободна се чувства клозетната чистачка, от която зависят всички, и тя може да си позволи да се кара и по своя преценка да откаже тоалетна хартия на всекиго с оправданието, че не е получила стока.

Ришард Садај припомня и комунистическата индоктринация на децата: *Когато казвах на баща си, че ми се струва, че в града изобщо не е така, както го представят началниците на милицията, той ми отговаряше, че съм още твърде малък, за да разбера всичко това, защото истинската борба се води най-вече за човешките души. И това наистина не го разбирах* (Sadaј 2002: 11). Всички се възхищават на усмивката и на шинела на скромния, мислещ за цялото човечество Сталин, но единствено детето се осмелява да изрече, че кралят е гол.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разгледаните в есето събрания са незначителна част от множеството, описани в славянските литератури (с положителен или с отрицателен знак) партийни сбирки. Макар и малобройни, те представят развитието на партийността сред славяните, типове събрания и тяхното своевременно отразяване в художествената словесност. Интерпретираните комунистически събрания онагледяват реалното партоцентрично състояние на обществото в периода от края на Първата световна до края на Студената война. Сходствата на

описаните събирания се дължат както на типологията, така и на контактологията. Наложената от Съветския съюз политическа система безусловно подтиква редица славянски писатели директно да копират или *творчески* да рециклират съветските образци.

Докато буржоазният партоцентризм е религиозно детерминиран или толерантен, комунистическият е атеистичен. Въпреки че заклеймяват религията като *опиум за народа* и възприемат марксистическата догма за първичността на материята спрямо съзнанието, компартиите негласно копират, профанират и трансформират християнската църковна организация, догматика и символика. Католическата догма за папската непогрешимост е заменена с догмата за безусловната правота на партията; Библията – с Манифеста на комунистическата партия; християнският пантеон – с комунистически; светлото разпятие – със сърп и чук; иконите – с портрети на класиците на марксизма-ленинизма и видни местни партийци; тържественото приемане в редовете на партията профанира светлото кръщение и миропомазване, а изключването от партията – църковната екскомуникация.

Задължителните ежемесечни партийни събирания заместват и изместват неделните богослужения, а тайнството *покаяние* е трансформирано в партийна самокритика. Изповедта е колективизирана и от конфиденциална е превърната в публична. Партийната критика, самокритика и произтичащите от тях изключвания от партията стават необходим, периодично повтарящ се ритуал, потвърждаващ принадлежността на индивида към колектива, демонстриращ зависимостта на индивида от колектива и безкомпромисно вменяващ непогрешимостта на партията. В редица случаи самокритиката прераства в съдебни процеси, завършващи със смъртни присъди за *враговете с партиен билет*.

Събиранията отразяват развитието на компартиите. Първоначално те са посветени предимно на политическите цели; след това настъпва преплитане на партийните с производствените интереси, като икономическото и партийното, стопанското и държавното ръководство се сливат, а накрая тайните служби взимат връх в управлението на партията и държавата. За превръщането на събранието в досадна рутина свидетелства вицът, в който секретарка на директор започва да му говори на *ти* и на неговия въпрос *защо?* отговаря: *Да спиш с мене можеш, а да ти говоря на ти – не*. На въпроса на директора *кога и къде се е случило съвкуплението* тя отговаря: *Ами снощи по време на партийното събрание...*

Партийните събрания се променят съобразно конкретните планове. Особен интерес представляват събранията по време на нелегалния период на компартиите, както и тези от времето на сталинизма и осъществяването на трите стълба на социалистическата революция: индустриализация, колективизация и културна революция. С установяването и укрепването на властта изображенията на партийни събрания в литературата намаляват по същия начин, както с укрепването на християнството в агиографската книжнина намалява присъствието на светци мъченици.

Чрез различните си модификации партийните събрания отразяват релацията *индивид – колектив* и показват, че в крайна сметка, в унисон с организационното устройство на компартиите на принципа на демократическия централизъм, девизът *Un pour tous, tous pour un* мутира в комунистическа среда във *Всички за един. Всички срещу един*.

REFERENCES

- Dimov 1992:** Dimov, Dimitar. *Tobacco*. Sofia: Trud, 1992. [In Bulgarian: Димов, Димитър. *Тютюн*. София: ИК Труд, 1992.]
- Georgiev 1961:** Georgiev, Mihalaki. “Kocho Kyuskiyata.” Short story. In: Georgiev, M. *Works*. Vol. 2. Sofia: Balgarski pisatel, 1961. [In Bulgarian: Георгиев, Михалаки. „Кочо Кюскията.“ Разказ. В: Георгиев, М. *Съчинения*. Т. 2. София: Български писател, 1961.]
- Hasek 2009:** Hasek, Jaroslav. *The Report of Detective Jandak*. Short stories. Transl. by Irina Kyuchukova. Sofia: Trud, 2009. [In Bulgarian: Хашек, Ярослав. *Репортът на детектива Яндак*. Прев. Ирина Кючукова. София: ИК Труд, 2009.]
- Hlasko 2013:** Hlasko, Marek. *The Graveyard*. London – New York: Melville House Publishing, 2013.
- Kundera 2001:** Kundera, Milan. *The Joke*. Transl. by Vasil Samokovliev. Sofia: Colibri, 2001. [In Bulgarian: Кундера, Милан. *Шегата*. Прев. Васил Самоковлиев. София: Колибри, 2001.]
- Lenin 1905:** Lenin, Vladimir (under pseud. N. Lenin). “Party Organisation and Party Literature.” *Novaya zhizn*, no 12 (13.11.1905). [In Russian: Ленин, Владимир (под псевд. Н. Ленин). „Партийная организация и партийная литература.“ *Новая жизнь*, № 12 (13.11.1905).]
- Mayakovsky 1925:** Mayakovsky, Vladimir. “Vladimir Ilyich Lenin.” Poem. Leningrad: Gosizdat, 1925. [In Russian: Маяковский, Владимир. „Владимир Ильич Ленин.“ Поэма. Ленинград: Государственное издательство, 1925.]
- Mayakovsky 1978:** Mayakovsky, Vladimir. “This is How I Travelled. A Story about Mayakovsky’s Trip to Czechoslovakia, France, Germany, and Poland in April–May 1927.” In Mayakovski, V. *Selected Works in 12 Volumes*. Vol. 6. Moscow: Pravda, 1978. [In Russian: Маяковский, Владимир. „Ездил я так. Рассказ о поездке Маяковского в Чехословакию, Францию, Германию и Польшу в апреле – мае 1927 года.“ В: Маяковский, В. В. *Собрание сочинений в двенадцати томах*. Том 6. Москва: Правда, 1978.]
- Mihaylovski 1999:** Mihaylovski, Stoyan. [In Bulgarian: Михайловски, Стоян. *Политически и философско-религиозни размишления*. София: Орбел, 1999.]

- Nusic 1990:** Nusic, Branislav. *Selected Works*. Vol. 1. Sofia: Narodna kultura, 1990. [In Bulgarian: Нушич, Бранислав. *Избрани творби*. Том I. София: Народна култура, 1990.]
- Petrov 1979:** Petrov, Ivaylo. *Swell*. 3rd ed. Varna: Georgi Bakalov, 1979. [In Bulgarian: Петров, Ивайло. *Мъртво вълнение*. 3. изд. Варна: Георги Бакалов, 1979.]
- Radevski 1932:** Radevski, Hristo. *To the Party. Verses*. Sofia: Nova literatura, 1932. [In Bulgarian: Радевски, Христо. *Към Партията. Стихове*. София: Нова литература, 1932.]
- Sadaj 2002:** Sadaj, Ryszard. *Telefon do Stalina*. Gdansk: Tower Press, 2022.
- Vazov 1902:** Vazov, Ivan. "A Dark Hero. A Story from Troubled Times." In Vazov, I. *Colorful World*. Sofia: Ivan G. Ignatov, 1902. [In Bulgarian: Вазов, Иван. „Тъмен герой. Разказ из смутните времена.“ В: *Пътър свят*. София: Иван Г. Игнатов, 1902.]
- Vlaykov 1963:** Vlaykov, Todor. *Works*. Vol. 3. Sofia: Balgarski pisatel, 1963. [In Bulgarian: Влайков, Тодор Г. *Съчинения*. Т. 3. София: Български писател, 1963.]
- Zeromski 1970:** Zeromski, Stefan. *The Spring to Come*. Warsaw: Czytelnik, 1970. [In Polish: Żeromski, Stefan. *Przedwiośnie*. Warszawa: Czytelnik, 1970.]

.....

PANAYOT KARAGYOZOV (ПАНАЙОТ КАРАГЪЗОВ), PROF. DSC

Sofia University of St. Kliment Ohridski

 <https://orcid.org/0000-0002-9067-0301>

“One for All, All Against One: The Party Assembly in Slavic Literary Discourse.”
 [Original title in Bulgarian: „Един за всички, всички срещу един: партийното събрание в славянската художествена словесност.“] *Cyrillo-Methodian Papers*,
 no 15 (2026): 31–58.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2026.15.31-58>

